

Pošto su vodni putevi Zapadne Evrope zakrčeni hiljadama brana, balkanske zemlje se okupljaju da zaštite poslednje reke kontinenta koje slobodno teku.

Odrastajući u sušnom Južnom Teksasu, Džon Zablocki je slatku vodu smatrao gotovo magičnom.

„Kao klinici, dolazili smo do korita za krave, baš usred grmlja“, kaže Zablocki, prisećajući se rezervoara za stoku, napajanih pumpama na vetrenjače, koje rančeri koriste za stoku na udaljenim pašnjacima. „I bio bi pun vodozemaca! Još uvek ne znam kako su tamo dospeli, ali u meni je samo ukorenjena činjenica da tamo gde je voda, ima i života.“

Sa istim osećajem čuđenja je Zablocki, bivši direktor energetske infrastrukture i strategije korišćenja zemljišta za The Nature Conservancy u Nevadi, prvi put naišao na reke jugoistočne Evrope dok je putovao tokom fakulteta. Vijugajući kroz Balkansko poluostrvo, planinski region severno od Grčke i odvojen od Italije Jadranskim morem, ovi vodeni putevi spadaju među najneoštećenije na kontinentu, pošto su u velikoj meri izbegli vekove brana i kanalizacija koji su preoblikovali većinu reka širom ostatka Evrope.

„Postoji onostranost u vezi sa njima“, kaže Zablocki. „Ta tirkiznoplava, kristalno čista, pitka voda izgleda kao fantazija. Nije ni čudo, napominje on, što je region služio kao lokacija za filmske i TV serije, uključujući Hronike Narnije i Igru prestola.“

Ali ove fantastične reke se suočavaju sa veoma realnom pretnjom. Od kasnih 1990-ih, kada je Balkan počeo da se udaljava od zastarelih elektrana na uglj, graditelji hidroelektrana su predložili hiljade novih brana. Dok je gašenje elektrana na uglj neophodan korak u borbi protiv klimatskih promena, hidroenergija ima svoje negativne strane, kao što je promena toka reke, koja oštećuje nezamenljiva slatkovodna, močvarna i priobalna staništa.

Grupe zajednice su uspele da spreče neke projekte, povremeno uz pomoć međunarodnih ekoloških organizacija. „Ali pobeđe su bile privremene, a porazi trajni“, kaže Zablocki, koji je studirao zaštitu u zajednici kao Fulbrajtove stipendista na Univerzitetu u Ljubljani, u Sloveniji. Stotine brana su već izgrađene, a predlozi tek dolaze—prema regionalnoj grupi River Watch, u narednih nekoliko godina moglo bi se videti skoro 3.000 novih hidroelektrana širom Balkana, uključujući i unutar granica nacionalnih parkova.

Ali ove fantastične reke se suočavaju sa veoma realnom pretnjom. Od kasnih 1990-ih, kada je Balkan počeo da se udaljava od zastarelih elektrana na uglj, graditelji hidroelektrana su predložili hiljade novih brana. Dok je gašenje elektrana na uglj neophodan korak u borbi protiv klimatskih promena, hidroenergija ima svoje negativne strane, kao što je promena toka reke, koja oštećuje nezamenljiva slatkovodna, močvarna i priobalna staništa.

Grupe zajednice su uspele da spreče neke projekte, povremeno uz pomoć međunarodnih ekoloških organizacija. „Ali pobeđe su bile privremene, a porazi trajni“, kaže Zablocki, koji

je studirao zaštitu u zajednici kao Fulbrajtove stipendista na Univerzitetu u Ljubljani, u Sloveniji. Stotine brana su već izgrađene, a predlozi tek dolaze—prema regionalnoj grupi River Watch, u narednih nekoliko godina moglo bi se videti skoro 3.000 novih hidroelektrana širom Balkana, uključujući i unutar granica nacionalnih parkova.

U manjim selima ljudi ustaju protiv štetnog razvoja u svojim lokalnim zajednicama, što predstavlja pretnju za reke koje su vekovima bile netaknute.

Početakom 1990-ih, nakon decenije političkih i ekonomskih previranja, komunistička država Jugoslavija se raspala, ostavljajući pola tuceta nacija naslednica opterećenih sopstvenim unutrašnjim sukobima. Tokom 1990-ih, ratovi su se rasplamsali širom Balkanskog poluostrva, ubili desetine hiljada ljudi i raselili oko 2 miliona. Danas se uticaj raspada još uvek oseća u vidu ekonomskog razvoja koji zaostaje za ostatkom Evrope.

„Idemo dalje“, kaže Dragana Mileusnić, programska direktorka TNC-a za jugoistočnu Evropu, koja je odrasla u Beogradu, u Srbiji, a sada živi u Briselu. „Kada razgovarate sa ljudima, oni ne žive u prošlosti“, kaže ona. „Ali ekonomska situacija, to je nasleđe sukoba. Ekonomsko sustizanje će zahtevati obnovu energetskega sektora. Trenutno, jugoistočna Evropa ostaje zavisna od zapanjujuće neefikasnih i prljavih postrojenja za proizvodnju fosilnih goriva, od kojih većina datira iz komunističke ere. Studija Centra za istraživanje energije i čistog vazduha iz 2019. pokazala je da 18 elektrana na uglj na zapadnom Balkanu emituje dvostruko više sumpor-dioksida nego 221 elektrana na uglj u Evropskoj uniji. Ove emisije doprinose notorno lošem kvalitetu vazduha u gradovima poput Sarajeva i Beograda—i rastućoj zabrinutosti za životnu sredinu.

„Mnogo od onoga što smo imali uzimali smo zdravo za gotovo“, kaže Mileusnić. „Ali sada, pošto se razvoj ubrzava i postoji toliko novih pritisaka na prirodu, počinjemo da kažemo: ‘U redu, sada smo zaista u opasnosti da je izgubimo. Zato je bolje da uradimo nešto.’ Čak i u manjim selima ljudi se dižu protiv štetnog razvoja u svojim lokalnim zajednicama, što predstavlja pretnju rekama koje su vekovima bile netaknute“.

Promena istorijskog toka reka takođe utiče na ljudske zajednice.

Promena istorijskog toka reka takođe utiče na ljudske zajednice. Meštani sela Brataj u Albaniji organizovali su proteste kako bi sprečili četiri brane hidroelektrana koje bi uništile lokalnu populaciju pastrmke. U Viničkoj, u Crnoj Gori, poljoprivrednici se bore protiv brane koja bi isušila ručno iskopane kanale za navodnjavanje koje su njihove porodice koristile vekovima, dok u Temskoj, u Srbiji, seljani rade na zaustavljanju više od 50 hidroelektrana predloženih za reku Temšticu, vruću mesto biodiverziteta koje prolazi kroz nacionalni park. Grupe u zajednici su imale izvesnog uspeha, ali borba protiv brana jedne po jedne je, na kraju, gubitnički predlog.

„Čak i kada bi međunarodne grupe došle da pomognu u borbi protiv stvarno lošeg projekta, programeri bi se uvek mogli vratiti“, kaže Zablocki. „Kad bi samo postojao način da se to okrene tako da porazi budu privremeni, a pobjede trajne.

Dve godine nakon povratka u Sjedinjene Države 2010, Zablocki je radio na očuvanju pastrmke u Nevadi pre nego što se pridružio TNC-u da vodi svoje programe u pustinji Mohave. Iako se ponovo našao na suvom američkom jugozapadu, tirkizne vode jugoistočne Evrope retko su bile daleko od njegovih misli. Shvatio je da se ključ za njihovo spasavanje može naći u njegovoj domovini, gde je već pola veka postojao model za večno očuvanje reka. Bio je to ambiciozan plan, ali bi mogao pomoći da se pokrene međunarodni napor da se spase Plavo srce Evrope.

Zakon koji je potpisao predsednik Lindon Džonson 1968. godine, Zakon o divljim i slikovitim rekama nastao je kao rezultat nastojanja da se reka Flathed, u Nacionalnom parku glečer u Montani, spasi od predloženog hidroenergetskog projekta. Zakon je uspostavio sistem za trajnu zaštitu najlepših i ekološki najvažnijih američkih reka koje su bile zanemarene prethodnim zakonima o očuvanju. Danas štiti 13.000 milja od 226 određenih reka, u 41 državi i Portoriku.

„To je relativno mala količina reka i rečnih milja, u poređenju sa svim rekama u Sjedinjenim Državama“, kaže Stiven Česterton, menadžer nacionalnog programa za divlje i slikovite reke u američkoj službi za šume. „Ali jedan od 10 ljudi u zemlji može pratiti svoju vodu za piće do sliva divlje i slikovite reke. Ne radi se samo o rekreativnim beneficijama, na koje možete pomisliti s obzirom na naziv programa, već i o ekološkim i svakodnevnim prednostima osiguravanja čiste vode.“

Zakon o divljim i slikovitim rekama predstavlja veliku priču o uspehu u Sjedinjenim Državama, a Zablocki i njegove kolege iz TNC-a su se nadali da bi mogao da ponudi model za jugoistočnu Evropu. Da bi prikazali mogućnosti, organizovali su izlet za čuvare prirode i vladine zvaničnike sa balkanskog područja na obalama jednog od pravih američkih dragulja — planinskog dela reke Snejk u blizini Džeksona, Vajoming. Putovanje u septembru 2018. povezalo bi Evropljane sa njihovim američkim kolegama, uključujući predstavnike TNC-a i partnerskih organizacija kao što su American Rivers, Interagenci Vild & Scenic Rivers Council i World Vildlife Fund, dajući im priliku da nauče o tome kako Sjedinjene Države štite i upravlja svojim rekama.

Zablocki je znao da okupljanje svih u Vajomingu takođe nudi dragocenu priliku za izgradnju odnosa koji bi podržali napore očuvanja preko međunarodnih granica. Da bi olakšali povezivanje, organizovali su časove pecanja mušicom, filmsko veče na temu reke i — puštajući vodu da radi svoju magiju — rafting spust niz veličanstvenu Zmiju.

Evropska delegacija je počela da radi u svojim zemljama čim su se vratili kući, podržavajući jedni druge i nastavljajući razgovor preko Whats-App-a. Zatim, u decembru 2019, Hrvatska je najavila trajnu zaštitu, na osnovu oznake „kulturne baštine“, za reku Krupu — kratak, ali zadivljujući vodni put koji se prevrće preko više vodopada dok prolazi kroz kraški kanjon pre nego što se spoji sa rekam Zrmanjom na njenoj put do Jadranskog mora. Kaskade od četiri milje i 19 Krupa su popularne među splavarima i kajakašima, a livade duž njenih obala podržavaju tradicionalne stočare ovaca i koza. Ostale atrakcije uključuju legendarni kameni raspon poznat kao Kudin Most koji se proteže preko reke i srednjovekovni manastir Krupa koji se uzdiže iznad njega — istorijska mesta koja su sada zaštićena od modernog prodora.

Reke su raznolike kao i ljudi koji hodaju ovom planetom, ali postoje zajednički elementi. Imamo jedinstvene okvire za zaštitu zemljišta. Želimo da postoji zajednički jezik i za slatku vodu.

Imenovanje reke Krupe je pomoglo da se napravi presedan u zaštiti reka koji je nekoliko dana kasnije uslijedila i Crna Gora, kada je najavila da će smaragdnozeleni reka Zeta biti zaštićena kao rečni park prirode, kako bi trajno bila slobodno tečna i pristupačna za rekreaciju.

„Ako nastavimo da radimo zajedno, Zeta će biti najatraktivnija reka za sportski ribolov na Balkanu“, kaže Vuk Iković, ekolog iz crnogorske organizacije za zaštitu prirode, čiji će rodni grad, Danilovgrad, dobiti ekonomski podsticaj od Zete.

Dragana Mileusnić, koja je zajedno sa Ikovićem i drugima pomogla u organizovanju lokalne zajednice, opštinske vlasti i lidera neprofitnih organizacija za izgradnju podrške Zeti, to naziva „prilično pobedom“. Ipak, kaže ona, „naš posao se ovde ne završava. Ako zaista želimo da ovu reku vidimo u idealnom obliku, potpuno obnovljenu, sledeći korak je razvoj plana upravljanja koji uključuje lokalno stanovništvo.

Čak i dok TNC partneri rade sa lokalnim stanovništvom na zaštiti više reka širom Balkana, Conservanci radi na povećanju ovih ranih uspeha kako bi spasila druge ranjive reke širom sveta. Godine 2021. Higin, Njusok, Zablocki i drugi iz TNC-a objavili su set smernica za vlade i grupe za očuvanje o tome kako da angažuju lokalne zajednice, izgrade političku volju, identifikuju pravne i regulatorne mehanizme za zaštitu reka, pronađu sredstva i uspostave planove upravljanja.

„Reke su raznovrsne kao i ljudi koji hodaju ovom planetom, ali postoje zajednički elementi“, kaže Njusok. „Već imamo objedinjujuće okvire za zaštitu zemljišta — na primer, mesta svetske baštine. Želimo da postoji i ovaj zajednički jezik za slatku vodu - nešto što svako može primeniti na svoj jedinstveni kontekst.“

Conservanci već razgovara sa zvaničnicima u Gabonu o tome kako bi okvir koji je uspeo na

Balkanu mogao da funkcioniše za njih, ali Njusok se takođe nada da će ovi napori podstaći globalnu zajednicu za zaštitu prirode da više vodi računa o slatkoj vodi. Do sada su zagovornici kopnenih i morskih ekosistema imali više sreće u osvajanju saveznika. To može biti delom zbog prirodne naklonosti ljudi prema harizmatičnim stvorenjima kao što su džinovska panda i grbavi kit. „To zaista nemate u našim slatkovodnim sistemima“, kaže Nevsock. „Mislim, koliko je sladak šaran?“ S druge strane, možda nam je intimno življenje sa slatkovodnim ekosistemima - istorijski gledano, skoro svako ljudsko naselje izraslo uz obale reke - jednostavno omogućilo da ih uzmemo zdravo za gotovo.

Ali to je i jedan veliki razlog zašto je slatka voda toliko važna i zašto oni koji se bore za reke, od naučnika i zaštitnika prirode do albanskih seljana koji protestuju protiv još jedne hidroelektrane, znaju da ne mogu da odustanu.

„Možete da popravite mnogo drugih stvari“, kaže Zablocki, „ali ako ne dobijete svežu vodu kako treba, onda ništa ne živi“, piše Nature.